

УДК 001.4:598.2

Г.В. Фесенко

УНІФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ НАЗВ ТАКСОНІВ НАДРОДОВОГО РІВНЯ У КЛАСИФІКАЦІЇ ПТАХІВ СВІТУ

Фесенко Г.В. Унификация украинских научных названий таксонов надродового уровня в классификации птиц мира // Науч. зап. Гос. природоведч. музея. – Львов, 2008. – Вып. 24. – С. 207-218.

Сделан обзор изменений в форме украинских названий таксонов уровня семейства и отряда, которые отражены в основных научных орнитологических первоисточниках на протяжении XX ст. Предложены правила унификации украинских научных названий ранга отряда, подотряда, надсемейства, семейства, подсемейства, трибы на основе окончаний прилагательных и имени существительного. Очерчены возможные пути для облегчения обоснованной унификации украинской научной орнитологической номенклатуры в классификации птиц мира.

Fesenko H. Unification of the Ukrainian scientific names of overgenus taxons in classification of the birds of the world // Proc. of the State Nat. Hist. Museum. – Lviv, 2008. – 24. – P. 207-218.

Changes of form of the Ukrainian names are reviewed in bird family and order taxons on main scientific ornithological publications of 20th century. Rules are proposed to unify the Ukrainian scientific bird names in ranks of order, suborder, overfamily, family, subfamily and tribe with using of endings of adjective and noun. Real approaches are pointed to make easier unification of the Ukrainian scientific nomenclature in classification of the birds of the world.

Вироблення наукової термінології і номенклатури було завжди суттєвим питанням для дослідників, оскільки наповнювало зміст праць назвами об'єктів і явищ, зрозумілими для усіх, забезпечувало поступальність розвитку науки, єдність сприйняття наукових знань. Тому з метою упорядкування, універсалізації, послідовності і стабільності у використанні, зокрема, назв систематичних категорій тварин було прийнято такий методично-нормативний документ, як „Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури” [15]. У ньому закладено основні засади формування вказаних назв. Одними з головних принципів цього документу є типизація усіх відповідних латинських назв таксонів високого рівня за назвою типового роду та уніфікація назв у кожному з цих рівнів за допомогою специфічного суфіксу і закінчення, властивих тільки назвам певного рівня. Завдяки дотриманню останнього з цих принципів, латинські назви можна вживати без зазначення рангу таксону. Такі правила утворення цих назв значно полегшують оперування науковим понятійним апаратом, забезпечують стрункість і логічність у викладі змісту наукових праць. Це власне і стало кінцевою метою зазначеного кодексу.

Привабливість такого вирішення номенклатурних питань стала основною причиною того, що і у системах національних наукових назв об'єктів природи також стали наслідувати, в першу чергу, принцип типизації, а також у деяких мовах було зроблено спроби уніфікувати назви таксонів надродового рівня за формою. Яскравим прикладом такої уніфікації стала система українських назв, запропонована для вищих таксонів водоростей і грибів [11]. Головною особливістю у цій системі є транслітерація латинських назв на українську (автентичних національних назв

більшості об'єктів в альгології і мікології не існує) зі збереженням специфічних латинських суфіксів на певних таксономічних рівнях та з додаванням до них кінцевих прикметникових форм. При цьому, транслітеровані кореневі морфемі справді відмінні, а кінцеві форми, властиві українській мові, можуть повторюватись у назвах різних рангів: наприклад, клас *Chrysosphaerinoophyceae* – хризосферинофіцієві і родина *Chrysosphaeraceae* – хризосферові; підвідділ *Chloromonadophytina* – хлоромонадофітинові, клас *Chloromonadophyceae* – хлоромонадофіцієві і родина *Chloromonadaceae* – хлоромонадові (повторення кінцевих елементів -ові та -єві, які належать до однієї групи закінчень).

Про необхідність уніфікації національної орнітологічної номенклатури теж наголошували деякі автори [13, 14], хоча конкретні підходи для цього до певного часу не були запропоновані. Тенденція до уніфікації системи українських наукових назв, зокрема у класифікації птахів вітчизняної фауни, мала стихійний характер, упорядкування в цьому напрямі проходило без вироблення і дотримання певних правил. Така хаотичність у спробах уніфікації національних наукових назв створює помітні труднощі для викладання дисциплін, де пояснюються особливості систематики птахів, їх таксономічної належності, суттєво ускладнює використання цих назв у науковій і учбово-методичній літературі, погіршує точність наведення видів птахів у деяких законодавчих актах природоохоронного спрямування, створює непотрібну плутанину у довідкових виданнях.

В останнє десятиріччя вперше було зроблено повну уніфікацію українських наукових назв видів, родів, родин і рядів у класифікації вітчизняної орнітофауни з детальним поясненням принципів обрання видових назв (у ряді випадків і родових назв) та обґрунтування вибору значної їх частини, головним чином тих, які потребували повернення до наукового вжитку [18, 19]. Потреба у використанні національних назв не лише видів місцевої фауни птахів зумовила аналіз форм родових назв, які вже існують в україномовній науковій літературі і які доцільно використати при укладанні системи національних назв у класифікаціях світової орнітофауни [17]. Крім назв видів і родів, для використання важливими є також назви, зокрема, родин і рядів, форми і правила утворення яких будуть послідовно розглянуті у цій праці. Одразу зауважимо, що завдяки значній розвиненості української лексики, пов'язаної з птахами, не існує великої необхідності у транслітерації латинських назв на українську мову, як це зроблено у національній номенклатурі водоростей і грибів. За нестачі національного лексичного матеріалу можна звертатися до лексики інших мов (не обов'язково латинської), яка фонетично близька українській, а найкраще до автентичної лексики тих місцевостей, де поширені відповідні види птахів.

Усього в основних україномовних наукових першоджерелах трапляються українські назви 129 родин птахів світу. Найхарактерніші приклади варіантів цих назв наведені у таблиці 1 зі збереженням графіки (з великої чи малої літери) написання та особливостей пунктуації, що є у першоджерелах. Для деяких родин, зазначених у цій таблиці, вказано лише ті варіанти назв з видання „Російсько-українсько-латинський зоологічний словник” [13], що не відповідають діючому зараз неофіційному правилу, за яким українські назви родин утворюють за допомогою прикметникового закінчення у множині. У вказаному виданні, крім цих виняткових форм, запропоновано і синонімічні назви, які відповідають згаданому правилу і які опущені з використанням трикрапки.

Таблиця 1

Українські назви деяких родин у класифікації птахів світу в основних наукових україномовних першоджерелах

Родина*	Шарлемань [20] (1); [21] (2)	Фауна України [7, 9, 16]	Воїнственський, Кістяківський [4, 5]	Марисова, Таллош [12]	Маркевич, Татарко [13]	Фесенко, Бокотей [18, 19]
1	2	3	4	5	6	7
Tinamidae					... сховано-хвості	
Procellariidae	Буревісникові (2)	Буревісники		Буревісникові	буревісникові	Буревісникові
Phoenicopteridae		фламінго	Фламінгові	Фламінгові	фламінгові	Фламінгові
Anatidae	Качкуваті (1); Качині (2)		Качині	Качині	качачі	Качкові
Cathartidae					американські грифи ...	
Pandionidae		скопині		Скопині		Скопові
Accipitridae		яструбині	Яструбині	Яструбині	яструбові, орлові	Яструбові
Sagittariidae					... птахи-секретарі	
Falconidae	Соколуваті (1); Соколині (2)	соколині	Соколині	Соколині	соколові	Соколові
Megapodiidae					великоногі кури, смітні кури	
Tetraonidae	Тетеревині (2)	тетеревині	Тетеревині	Тетеревині	тетерові	Тетерукові
Gruidae	Журавлині (2)	журавлині	Журавлині	Журавлині	журавлині	Журавлеві
Psophiidae					трубачеві	
Helionithidae					лапчастоногі	
Eurypygidae					сонячні чаплі	
Otididae (Otidae)	Дрохуваті (1); Дрохвові (2)	дрофині	Дрохвині	Дрофові	дрофині	Дрохвові
Jacaniidae					... водяні пастушки	
Rostratulidae					кольорові бекаси	
Dromadidae					рачачі сивки	
Burhinidae	Леженеві та Лежневі (2)	лежневі	Лежневі	Лежневі	лежневі	Лежневі
Thinocoridae					воласті бігунці	
Columbidae	Голубині (2)	голубині	Голубині	Голубині	голубині	Голубові
Cuculidae	Зозуловаті (1); Зозулині (2)			Зозулеві	зозулеві	Зозулеві
Strigidae	Совуваті (1); Совині (2)		Сови справжні	Сов'ячі	совині, справжні сови	Совові
Coliidae					мишакові	
Furnariidae					птахи-пічники	
Menuridae					... птахи-ліри	

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7
Русnonotidae					... короткопалі дрозди	
Troglodytidae (Trogloditidae)	Короликуваті (1); Кропивникові, Волові очки (2)		Кропивникові	Кропивникові	кропивникові	Воловоочкові
Paradoxornithidae (=Panuridae)	Синиці вусаті, Синиці бородаті (2)		Синиці товстодзьобі	Товстодзьобі синиці	товстодзьобі синиці	Суторові
Paradisaeidae					райські птахи	
Drepanididae					гавайські в'юрки	
Icteridae					... американські вивільги	

Примітка: * – родини розміщені за порядком, наведеним у виданні “Handbook of the Birds of the World” [22, 25].

При найпершій з помітних спроб (хоч і без пояснення правил) уніфікувати назви родин, зробленій у виданні „Назви птахів” [20], були використані прикметникові закінчення -уваті, -юваті (див. табл. 1). У наступній праці М.В. Шарлемань [21] відійшов від використання цих кінцевих морфем. Причин такої відмови може бути кілька. Перша, яка спадає на думку, можливо криється в тому, що зазначені кінцеві морфемі дуже нагадують закінчення -owate у деяких назвах родин птахів у польській мові: наприклад, Motacillidae (Passeriformes) – pliszkowate, Turdidae (Passeriformes) – drozdowate, Sittidae (Passeriformes) – kowalikowate тощо [26]. У ті часи суворо контролювали так зване зближення української мови з іншою єдино можливою – з російською і аж ніяк не вітали бодай натяку на близькість з рештою споріднених мов.

У своїй другій праці М.В. Шарлемань [21] вжив інші прикметникові закінчення, про які йтиметься далі. Наразі звернемо увагу на використання українських назв родин як іменника у множині. Цю форму у класифікації птахів вітчизняної фауни можна побачити в одному з випусків видання „Фауна України” [16]: Procellariidae (Procellariiformes) – буревісники, Phoenicopteridae (Phoenicopteriformes) – фламінго (у цьому випадку форми множини і однини збігаються). Вона трапляється головним чином при означенні родин у системі птахів світу у виданні „Посібник з зоогеографії” [10]: „ібіси”, „поморники”, „кракси”, „медососи”, „тукани”, „тирани”. У праці О.П. Маркевича та К.І. Татарка [13] ці варіанти назв уже замінені прикметниковими формами: „ібисові”, „поморникові”, „краксові”, „медососові” (хоча лексеми „сосать” як однієї з першооснов нема в українській мові), „туканові”, „тиранові”, але в той самий час назва однієї з родин має іменникову форму: Tinamidae (Tinamiformes) – схованохвости (другий синонім після „тинамові”).

До форми назв родин, що аналізується, належать і такі, як прикладкові іменники: Vucerotidae (Coccyiformes) – птахи-носороги [10], яку у пізнішому виданні інших авторів замінено на „рогодзьобові” [13]. В останньому зі щойнозгаданих видань бачимо такі назви родин: Sagittariidae (Falconiformes) – птахи-секретарі

(другий синонім після „секретареві”), Menuridae (Passeriformes) – птахи-ліри (другий синонім після „лірохвостові”), Furnariidae (Passeriformes) – птахи-пічники.

Близькою до обговореної є форма назви родини як іменника у множині з додаванням прикметникового означення перед або після іменника. Такі назви наведені у М.В. Шарлеманя [21] для родини Paradoxornithidae (Passeriformes) – Синиці вусаті, Синиці бородаті, а також для цієї самої родини у інших авторів – Синиці товстодзьобі [4, 5], або товстодзьобі синиці [12; 13]. Більше характерна така форма назв для родин невітчизняної фауни, зокрема у словнику О.П. Маркевича і К.І. Татарка [13]: Cathartidae (Falconiformes) – американські грифи (перший синонім стосовно назви „кондорові”); Megapodidae (Galliformes) – великоногі кури, смітні кури; Eurypygidae (Gruiformes) – сонячні чаплі; Jacanidae (Charadriiformes) – водяні пастушки (другий синонім після „яканові”); Strigidae (Strigiformes) – справжні сови (другий синонім після „совині”); Rucnonotidae (Passeriformes) – короткопалі дрозди (третій синонім після „бюльбюлеві” і „бульбулеві”); Icteridae (Passeriformes) – американські вивільги (другий синонім після „трупіалові”); Drepanididae (Passeriformes) – гавайські в’юрки тощо. У цьому стилі подано і деякі назви родин у О.Б. Кістяківського та О.П. Корнеєва [10], яких немає у інших авторів: Balaeniscipitidae (Ciconiiformes) – китоголові чаплі (зазначено як „китоголові”, або „китологові” у О.П. Маркевича і К.І. Татарка [13], Scopidae (Ciconiiformes) – молотоголові чаплі, Reidae (Struthioniformes) – південноамериканські страуси, а також Drepanididae (Passeriformes) – гавайські квіткарки.

Як бачимо, назви родин у формі іменника множини та подібні до неї назви з прикметниковим означенням не набули великого розповсюдження і для деяких з них згадані автори запропонували синоніми у формі однослівного прикметника. Можливо, це пов’язано з тим, що українська номенклатура птахів в означенні родин тяжіла саме до прикметникової однослівної форми, наслідуючи уніфікованим прикметниковим формам в назвах родин у латині. У таблиці 1 бачимо, що в українських назвах родин трапляються чотири групи прикметникових закінчень, а саме: в першій групі – -ові і -еві, наприклад „фламінгові”, „лежневі”, а також -єві [13], наприклад „паламедєєві”, „тималієві”; у другій – -ині, наприклад „журавлині”, „голубині”, „совині”; у третій – -ачі, -ячі, наприклад „качачі”, „сов’ячі”; у четвертій – прикоренева, безсуфіксне закінчення -і, наприклад „лапчатоногі”. Дві останні групи можна вважати винятковими, оскільки такі закінчення є тільки у щойнонаведених прикладах.

Закінчення першої групи у назвах родин, які згадуються в україномовних наукових першоджерелах у ХХ ст., переважають, проте і закінчення другої групи мали помітний вжиток. Стихійна схильність до уніфікації національної номенклатури виявилася саме у своєрідному протиставленні цих двох груп закінчень. Так, у більшості раніших першоджерел для кількох родин вжито назви з закінченням -ині: Accipitridae (Falconiformes) – яструбині, Falconidae (Falconiformes) – соколині, Tetraonidae (Galliformes) – тетеревині, Otidae (Gruiformes) – дрохвині, або дрофині (див. табл. 1), які у пізніших роботах було замінено на „яструбові”, „соколові”, „тетеревові” [13], а також на „дрофові” [12].

У праці „Анотований список українських наукових назв птахів фауни України” [18, 19] назви родин усі без винятку було вперше уніфіковано на основі закінчень першої групи. Цю уніфікацію проведено з урахуванням правил словотворення в

українській мові. У згаданій праці пояснено причини відмінностей у кореневій частині назв порівняно з іншими першоджерелами. Зазначимо, що відповідно до граматичних правил було уніфіковано і дві двослівні та одну прикладкову іменникову назви. Так, від назви роду *Haematopus* (Charadriiformes) – Кулик-сорока утворено назву родини Haematopodidae – Куликосорокові, від назви роду *Troglodytes* (Passeriformes) – Волове очко складено назву родини Troglodytidae – Воловоочкові, від назви роду *Aegithalos* (Passeriformes) – Довгохвоста синиця походить назву родини Aegithalidae – Довгохвостосиницеві. У вжитку інколи з'являється ще одна подібна назва. Якщо рід *Panurus* (Passeriformes) – Вусата синиця у котрійсь з класифікацій не об'єднаний з родом *Paradoxornis* і вважається типовим, тоді відповідна родина може називатись „Вусатосиницеві”. Хоча названі роди найчастіше включають у родину Paradoxornithidae – Суторові. Наведені чотири назви слід розглядати як виняток і при складанні української номенклатури птахів світу необхідно, щоб типові роди мали однослівну назву у вигляді іменника для полегшення утворення назв вищих таксонів.

Проблему з тими назвами родин, які досі у основних першоджерелах були означені тільки двослівно або прикладковими іменниками можна вирішити кількома шляхами. Наприклад, щоб утворити однослівну прикметникову назву родини Megaropidae (Galliformes) варто лише зробити переклад з латині назви типового роду *Megapodus* – Великоніг, і назва родини буде „великоногові”. У випадку з родиною Drepanididae (Passeriformes) два варіанти двослівної назви („гавайські в'юрки”, за О.П. Маркевичем та К.І. Татком [13], і „гавайські квіткарки”, за О.Б. Кістяківським та О.П. Корнеєвим [10]) можна замінити на назву „мамоеві”, похідною від аборигенної назви виду *Drepanis pacifica* – мамо, яку, вірогідно, використовують у місцях його поширення [10]. Для полегшення уніфікації може бути прийнятною і пропозиція деяких неологізмів: наприклад, родині Rostratulidae (Charadriiformes) замість двослівної назви „кольорові бекаси” можна присвоїти назву „мальованцеві”, яка походить від лексеми „мальованець” [3] і в якій відображається розмальованість оперення птахів цієї родини (вказаний автор навів назву „мальованець” стосовно виду *Carduelis carduelis*, та за цим видом у науковій літературі усталилась назва „щиглик”); для утворення оновленої назви родини Furnariidae (Passeriformes) варто використати англійське *hornero* – транслітероване „горнеро” [24], і відповідною похідною назвою буде „горнерові”.

Дуже штучною сприймається українська назва родини Coliidae (Coliiformes) – мишаків [13]. Хоча вона й наближена до назви „птицы-мыши”, яка вживається у цьому випадку в російській мові [1], але в українській лексема „мишак”, що є першоосною, використовується для означення видів роду *Sylvaemus* (Muridae, Muriformes, Mammalia) [6]. Однакові назви для видів, які стоять відносно близько у класифікації тварин, вживати не варто. Тому у цьому випадку виправданим є запозичення з польської мови, де типовий рід *Colius* називається *chepiga*. В українській мові існує лексема „чепіга” у значенні деталі сільськогосподарського реманенту [2], яку можна використати і для означення птаха. Тоді родина Coliidae матиме назву – „чепігові”.

Через переклад назви типового роду з латині, запозичення як з аборигенних (найприйнятніший напрямок оновлення номенклатури), так і інших іноземних мов,

через використання неологізмів (найменш бажаний напрямок) можна повністю уніфікувати українські назви родин у класифікації птахів світу.

Розвиток української орнітологічної номенклатури рівня ряду в загальних рисах нагадує процес, який відбувався при обранні назв родин. У таблиці 2 наведено приклади назв, які відображають найхарактерніші особливості цього розвитку. В цілому ж, в основних наукових першоджерелах згадуються українські назви 47 рядів. Деякі таксономічні групи, які раніше виокремлювали до рівня ряду, потім було об'єднано з іншими рядами і їх ранг знизився, зокрема до підряду.

Таблиця 2

Українські назви деяких рядів у класифікації птахів світу в основних наукових українськомовних першоджерелах

Ряд*	Шарлемань [20] (1); [21] (2)	Фауна України [7, 9, 16]	Воїнственський, Кістяківський [4, 5]	Марисова, Таллош [12]	Маркевич, Татарко [13]	Фесенко, Бокотей [18, 19]
1	2	3	4	5	6	7
Gaviiformes (Gaviae, Pygopodes)	Кожари (1); Гагари (2)	гагари	Гагари	Гагароподібні	гагароподібні	Гагароподібні
Podicipediformes (Colymbi)		норці	Норці	Норцеподібні	норцеподібні	Пірникозоподібні
Procellariiformes (Tubinares)	Трубокдзьобі (2)	трубконосі	Трубконосі	Буревісникоподібні	буревісникоподібні, трубконосі	Буревісникоподібні
Pelecaniformes (Steganopodes)	Веслюки (1); Веслоногі (2)	веслоногі	Веслоногі	Пеліканоподібні	пеліканоподібні, веслоногі	Пеліканоподібні
Ciconiiformes (Gressores)	Крокуючі птахи (2)	голінасті	Голінасті	Лелекоподібні	лелекоподібні	Лелекоподібні
Phoenicopteriformes (Phoenicopterii)	Фламінга (1); Фламінги (2)	фламінго	Фламінго		фламінгоподібні	Фламінгоподібні
Anseriformes (Anseres)	Гусаки (1); Гуски (2)	гуси	Гуси	Гусеподібні	гусеподібні, пластинчастодзьобі	Гусеподібні
Falconiformes (Accipitres)	Справжні денні хижаки (1); Денні хижаки птахи (2)	денні хижаки птахи, хижаки птахи	Хижаки птахи	Соколоподібні	соколоподібні	Соколоподібні
Galliformes (Galli, Rasores)	Курині птахи (2)	курині	Курині	Куроподібні	куроподібні	Куроподібні
Gruiformes (Grues)		журавлі	Журавлі	Журавлеподібні	журавлеподібні	Журавлеподібні
Ralli (Alectorides)	Пастухи (2)	пастушки	Пастушки			
Eurypygiformes (Eurypygae)		сонячні чаплі			сонячні чаплі	

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7
Otidiformes (Otides)		дрофи	Дрохви		дрофоподібні	
Charadriiformes				Сивкоподібні	сивкоподібні, або кулики	Сивкоподібні
Limicolae	Кулики (1); (2)	кулики	Кулики			
Thinocori		зобаті бігунки				
Lariformes (Lari)	Мартинюки (1); Мартини (2)	мартини	Мартини		мартинободібні	
Alciiformes (Alcae)		чистики			чистуноподібні	
Pterocliiformes (Pterocletes)	Рябки (1); (2)	рябки	Рябки		рябкоподібні	
Columbiformes (Columbae)	Голуби (2)	голуби	Голуби	Голубоподібні	голубоподібні	Голубоподібні
Cuculiformes (Cuculi)	Зозулі (2)	зозулі	Зозулі	Зозулеподібні	зозулеподібні	Зозулеподібні
Strigiformes (Striges)	Сови (1); (2)	сови	Сови	Совоподібні	совоподібні	Совоподібні
Caprimulgiformes (Caprimulgi)	Дрімлюги (2)	дрімлюги	Дрімлюги	Дрімлюгоподібні	дрімлюгоподібні	Дрімлюгоподібні
Apodiformes (Cypseli, Macrochires)	Серпокрильці (2)	довгокрилі	Довгокрилі	Стрижеподібні	стрижеподібні	Серпокрильцеподібні
Coliiformes (Colii)		птахи-миші			мишакоподібні	
Coraciiformes (Coraciae)	Сиворакші (2)	ракші	Сиворакші	Ракшоподібні	сиворакшеподібні	Ракшеподібні
Upupiformes (Upupae)	Одуди (1); (2)	одуди	Одуди		одудоподібні	Одудоподібні
Piciformes (Pici, Picariae)	Дятли (1); (2)	дятли	Дятли	Дятлоподібні	дятлоподібні	Дятлоподібні
Passeriformes (Passeres)	Горобчаки (1); Горобині птахи (2)	горобині	Горобині	Горобцеподібні	горобцеподібні	Горобцеподібні

Примітка: * – ряди розміщені за порядком, наведеним у виданні “Handbook of the Birds of the World” [22].

Тон у зміні національних назв рядів задавали в першу чергу зміни у формі відповідних латинських назв. Майже усі латинські назви рядів до останньої чверті ХХ ст. писали у формі іменника множини, наприклад *Gaviae*, *Lari*, *Anseres* тощо. У більшості випадків ця форма назв використовувалась і в українській мові – „гагари”, „гуси”, або „гуски”, „мартини”, „рябки” тощо [4, 5, 9, 16, 20, 21]. Втім уже тоді були зроблені перші кроки до уніфікації назв рядів за формою кінцевої морфемі. Так, пропонувались кілька назв із закінченням -юки, -аки: „віслюки”, „мартинюки”, „горобчаки” [20], яких спіткала така сама доля, як і назви родин із закінченням -уваті,

-юваті. Тоді ж для одного ряду було вжито і два варіанти трислівної назви – „справжні денні хижаки” та „денні хижі птахи” [20, 21]. Далі поступово у класифікації вітчизняної орнітофауни відбувався процес зменшення кількості слів у назвах рядів: на зміну двох варіантів трислівної назви прийшла назва „хижі птахи”, назву „крокуючі птахи” було замінено на „голінасті” (калька з російської) тощо (див. табл. 2). Але у назвах рядів світової фауни українські двослівні назви продовжували використовуватись: наприклад, „американські грифи”, „австралійські страуси”, „папуашкові куріпки” [10]. В останньому зі згаданих першоджерел у деяких випадках вже було використано новітню латинську форму назви ряду, з закінченням *-formes* – наприклад *Tinamiformes*, але в українській номенклатурі вживався старий варіант назви цього ряду – „тинаму”. Тоді ж побутували такі однослівні узагальнюючі нетипізовані прикметникові назви, як „трубконосі”, „веслоногі”, „довгокрилі” тощо, а також „курині”, „горобині” (див. табл. 2).

Головний злам до уніфікації українських назв рядів птахів стався тоді, коли відповідно у латинських назвах почали додавати уніфіковане закінчення *-formes*, яке в українській мові відобразилось як „подібні”. У виданнях після 1970-х років наведено українські назви рядів майже тільки з цією кінцевою морфемою [12, 13]. У деяких випадках, як данина традиції, в якості другого синоніма пропонувались застарілі варіанти, а саме „трубконосі”, „веслоногі”, „пластинчатоногі”, „кулики”, а для одного ряду невітчизняної фауни – назва „сонячні чаплі”. У найпізнішій праці ці синоніми було відхилено [18, 19].

Уніфікацію українських назв рядів вітчизняної орнітофауни було повністю завершено, і такий самий процес має відбутись з рештою назв рядів світової фауни птахів. Назви типових родів, від яких утворюватимуться назви рядів, мають бути простими, однослівними, бажано короткими, щоб додавання уніфікованої кінцевої морфеми *-подібні* не робило слово надто громіздким. Це можна вирішити тими самими шляхами, про які йшлося стосовно номінації назв родин.

Крім назв таксонів таких надродових рангів, як родина і ряд, у науковій літературі можуть вживатись назви підрядів, надродин, підродин і триб. Варіант уніфікації цих назв за кінцевими морфемами пропонуємо обговорити далі.

Прикладів українських назв рангу підряду в наукових першоджерелах обмаль: *Micrododes* (*Apodiformes*) – Стрижі (серпокрильці) [4, 5]; *Palamedeidae* (*Anseriformes*) – шпоркові гуси [10]; *Charadrii* (*Charadriiformes*) – Куликові, *Lari* (*Charadriiformes*) – Мартінові [12]. Українські назви написано або з великої, або з малої літери, як у зазначених першоджерелах. В останньому з них назви рядів і родин написані саме з великої літери, тому і назви інших вищих таксонів наводяться так само.

У наведеному переліку назв підрядів бачимо розбіжності як у формах назв у латині, так і в українській мові. На сьогодні у латині для підряду усталились назви у формі іменника множини [8]. Цікаво, що між формою іменника в однині, який закріплений за назвою роду, і рівнем підряду знаходиться ще чотири вищі таксономічні рівні, які в латині мають прикметникову форму.

В українській мові від двослівних назв підрядів слід відмовитись, оскільки склалася чітка тенденція до однослівних назв вищих таксонів. Закінчення *-ові* або *-еві*, *-єві* властиві національним назвам родин, що накладає заборону на їх використання у назвах підрядів, якщо йдеться про уніфікацію кінцевих морфем.

Таблиця 3.

**Приклади уніфікації українських назв таксонів надродового рівня
у класифікації птахів світу**

Таксон*	Назви				
Ряд	Pelecaniiformes – Пеліканоподібні	Ciconiiformes – Лелекоподібні	Anseriformes – Гусеподібні	Falconiformes – Соколоподібні	Charadriiformes – Сивкоподібні
Підряд	Pelecani – Пелікановидні	Ardeae – Чаплевидні	Anseres – Гусевидні	Falcones – Соколовидні	Charadrii – Сивковидні
Надродина	Pelecanoidea – Пелікановиді			Falcoidea – Соколовиді	Charadrioidae – Сивковиді
Родина	Pelecanidae – Пеліканові	Ardeidae – Чаплєві	Anatidae – Качкові	Accipitridae – Яструбові	Scolopacidae – Баранцеві
Підродина		Botaurinae – Бугайні	Anserinae – Гусині Cyginae – Лебедині Tadorninae – Галагазні Anatinae – Качині Aythiinae – Чернині Oxyurinae – Савчині Merginae – Крешні	Perninae – Осоїдні Milvinae – Штулічні Circinae – Лунні Accipitrinae – Яструбині Buteoninae – Канючні Circinae – Гураєтині Ягнятничні Aegypinae – Грифні	Tringinae – Коловодничні
Триба		Zebrilini – Гови** Botaurini – Бугаї			Numeniini – Кульони Tringini – Коловодники Prosoboniini – Куліги**

Примітки: * – система рангів вище рівня триби наведена за виданням „Систематика птиц” [8], триби – за виданням “Handbook of the Birds of the World” [22, 23]. ** – для роду *Zebrilus* запропоновано назву „Гова”, а для роду *Prosobonia* – „Куліга”, від яких і утворено назви триб. У обох випадках використано лексику з видання „Назви птахів” [20], оскільки аборигенних назв не було виявлено. У вказаному виданні назва „гова” стосується виду чапель *Ardea cinerea* і зараз у науковій літературі не використовується. У російській мові єдиний вид у роді *Zebrilus* має назву „зебровая цапля” [1]. Назва „куліга” пов’язана з родом *Tringa* [20], але призабута. Включення до наукового вжитку такої оригінальної української лексики для означення споріднених екзотичних видів або родів, вважаємо, є виправданим.

Формально дуже легко можна було б наслідувати латинським назвам рівня підряду і використати в українській мові іменник множини. Втім, на наш погляд, доцільність цього сумнівна. Скажімо, до підряду Pelecani (з латини – „пелікани”) таксономічно належать баклани. Вони подібні до пеліканів, але морфологічно (відсутність шкіряного мішка під нижньою щелепою; темне, а не світле оперення; видовжений, а не валькуватий тулуб) і поведінкою (добре пірнають) значно відрізняються від них. Так само і у підряді Falcones (з латини – „соколи”) велика

кількість видів птахів суттєво відрізняються від власне соколів як розмірами, так і особливостями забарвлення (наприклад, світлою райдужною оболонкою ока) або особливостями поведінки (здатністю до тривалого ширяння в польоті). Об'єднання під однією назвою бакланів з пеліканами або соколів з рештою хижих птахів сприймається досить казуїстично.

Оскільки морфему -подібні закріплено за назвою рядів, для означення подібності видів у межах підряду можна використати інші лексичні форми, які є в українській мові. Наприклад, у виданні „Великий тлумачний словник сучасної української мови” [2] є такі синонімічні лексеми, як „миловидний” і „миловидий”, що характеризують вигляд, тобто образ (звідси і похідне „довгообразий”), подобу. Випадки використання кінцевої морфеми -видні замість -подібні в назвах рядів, хоча це й вважається помилкою, можна знайти у літературі. Тому пропонуємо за назвами підрядів закріпити саме кінцеву морфему -видні, через яку характеризуватиметься близькість видів, об'єднаних в один підряд.

Прикладів назв рівня надродини в першоджерелах, згаданих у цій роботі, не знайдено. З наведених вище двох варіантів характеристики зовнішності в цьому випадку можна використати інше закінчення – -виді і закріпити його в якості уніфікуючого для назв надродин. У ньому теж буде чітко відображено зовнішню спорідненість видів, яких об'єднують у таксон цього рівня.

Для рівня підродини є лише один приклад української назви в цитованих першоджерелах: *Dinunculinae (Columbiformes)* – голуби [10]. Проте гадаємо, що за назвами підродин варто закріпити не іменникову форму, а прикметникову з закінченнями -ині або -ні, які раніше досить широко вживались для утворення назв родин. Такі назви підродин будуть цілком звичні для сприйняття, хіба що за незначними винятками деяких новоутворених прикметників.

Назви такого таксону, як триба, зовсім не представлені в україномовних наукових першоджерелах, що процитовані. У межах триби найчастіше зібрано види, які дуже схожі зовнішньо між собою. Через це використання для означення триб іменників у множині не створюватиме ніякого дисонансу при знайомстві з класифікацією птахів.

Узагальнюючий результат за запропонованими правилами уніфікації форми назв таксонів надродового рівня ілюструється у таблиці 3, де наведено кілька прикладів із застосування цих правил.

Таким чином, усі однослівні варіанти назв у формі прикметника множини, уніфіковані за кінцевими морфемами, знаходяться у верхній частині класифікаційної системи і відображатимуть більшу чи меншу подібність споріднених видів, а іменникові форми стоятимуть на нижніх шаблях системи як першооснова.

Повертаючись до згаданого раніше прикладу стосовно назв водоростей і грибів [11], можна передбачити, що у майбутньому робитимуться спроби зближення форм наукових назв для усієї системи ботаніко-зоологічних об'єктів. Зараз розбіжності у формі уніфікації тих-таки назв водоростей і птахів дуже великі – від зовсім різних закінчень у латинських назвах до майже такої самої різниці у формах українських назв. Можливо, починати треба саме зі зближення форм українських наукових назв і найперше у класифікаційних системах різних класів тварин. Зважена формалізація національних назв у класифікаційній системі живого не тільки б посилила логічність і стрункність термінологічно-номенклатурного апарату у науковому використанні, але й дала би більше можливостей для поширення природничих знань у широкому загалі суспільства.

1. Бёме Р.Л., Флинт В.Е. Пятиязычный словарь названий животных. Птицы. Латинско-русский-английский-немецкий-французский. – М.: Русский язык РУССО, 1994. – 845 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001. – 1410 с.
3. Воїнственський М.А. Птахи. – К.: Рад. шк., 1984. – 304 с.
4. Воїнственський М.А., Кістяківський О.Б. Визначник птахів УРСР. – 1-е вид. – К.: Рад. шк., 1952. – 351 с.
5. Воїнственський М.А., Кістяківський О.Б. Визначник птахів УРСР. – 2-е вид. – К.: Рад. шк., 1962. – 371 с.
6. Загороднюк І. Наземні хребетні України та їх охоронні категорії (довідник для семінарів з зоології, екології та охорони природи). – Ужгород, 2004. – 48 с.
7. Зубаровський В.М. Хижі птахи. – К.: Наук. думка, 1977. – 330 с. (Фауна України. Птахи; Т. 5. Вип. 2).
8. Карташев Н.Н. Систематика птиц. – М.: Высш. школа, 1974. – 368 с.
9. Кістяківський О.Б. Курині. Голуби. Рябки. Пастушки. Журавлі. Дрофи. Кулики. Мартини. К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 432 с. (Фауна України. Птахи; Т. 4).
10. Кістяківський О.Б., Корнєєв О.П. Посібник з зоогеографії. – 2-е вид. – К.: Рад. шк., 1968. – 132 с.+50 іл. табл.
11. Масюк Н.П. Про номенклатуру вищих таксонів водоростей і грибів в українській ботанічній літературі // Укр. ботан. журн. – 1978. – Т. 35, № 4. – С. 413-416.
12. Марисова І.В., Талпош В.С. Птахи України. – К.: Вища школа, 1984. – 184 с.
13. Маркевич О.П., Татарко К.І. Російсько-українсько-латинський зоологічний словник: Термінологія і номенклатура. – К.: Наук. думка, 1983. – 410 с.
14. Мельничук В. Про польовий визначник Г.В. Фесенка та А.А. Бокотей „Птахи фауни України” // Птах. – 2005. – № 2. – С. 11.
15. Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури. Видання четверте. Ухвалений Міжнародним союзом біологічних наук: Пер. з англ. і фр. – К., 2003. – XLIII+175 с.
16. Смогоржевський Л.О. Гагари. Норці. Трубокносі. Веслоногі. Голінасті. Фламінго. – К.: Наук. думка, 1979. – 187 с. (Фауна України. Птахи; Т. 5. Вип. 1).
17. Фесенко Г. Форми українських назв родового рівня в класифікації птахів фауни України // Вісн. Львів. ун-ту. Серія біол. – 2007. – Вип. 43. – С. 3-12.
18. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України. – 2-е вид. – Київ–Львів, 2002. – 44 с.
19. Фесенко Г.В., Бокотей А.А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). – 3-е вид. – Київ–Львів, 2007. – 112 с.
20. Шарлемань М. Назви птахів // Словник зоологічної номенклатури (проект). – К.: Держ. вид-во України, 1927. – Ч. 1. – 63 с.
21. Шарлемань М.В. Птахи УРСР. – К.: Вид-во АН УРСР, 1938. – 265 с.
22. Handbook of the Birds of the World. Ostrich to Ducks / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & J. Sartagal. – Barcelona: Lynx Edicions, 1992. – Vol. 1. – 696 p.
23. Handbook of the Birds of the World. Hoatzin to Auks / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & J. Sartagal. – Barcelona: Lynx Edicions, 1996. – Vol. 3. – 752 p.
24. Handbook of the Birds of the World. Broadbills to Tapaculos / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & D.A. Christie. – Barcelona: Lynx Edicions, 2003. – Vol. 8. – 800 p.
25. Handbook of the Birds of the World. Old World Flycatchers to Old World Warblers / Eds. J. del Hoyo, A. Elliott & D.A. Christie. – Barcelona: Lynx Edicions, 2006. – Vol. 11. – 800 p.
26. Mielczarek P., Cichocki W. Polskie nazewnictwo ptakow swiata // Notatki ornitol. – 1999. – 40, Z. Sp. – 264 s.

Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України
e-mail: redbook@izan.kiev.ua